

EGERESI ZOLTÁN

A PKK: MARXISTA TERRORSZERVEZETBŐL NEMZETÉPÍTŐ GERILLASEREG?

A Kurd Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistan¹ – PKK) a világ egyik legismertebb állam nélküli nemzetének függetlenségéért küzdő szervezete. A párt, kétes hírnevet szerezve magának, évtizedek óta napirenden tartja a kurd problémát, több tízezer halottal és milliárdos anyagi károkkal járó háborúja mindennapos médiafigyelmet kap. Ennek ellenére a magyar szakirodalomban meglehetősen kevés mű született a szervezettel kapcsolatban. A tanulmány részben ezen a hiátuson kíván enyhíteni.

Le kell szögeznünk, hogy a négy államban (Törökország, Irán, Irak és Szíria)² tagolva élő kurdok 1920 után szinte minden országban megalkották az elszakadásukért küzdő szervezetet. A legnagyobb múltra visszatekintő szervezetek Irakban találhatók, ahol a Barzani család már az 1960-as évektől kezdődően felkeléseket indított.³ A helyi kurd pártok (katonai szárnyukkal) jelenleg is az észak-iraki kurd autonómia legfőbb letéteményesei. Iránban szintűgy sorozatos lázadások törtek ki a többségi uralom ellen, sőt ezidáig az egyetlen, független kurd állam is Teherántól elszakadva jött létre – igaz, rövid időre. A napjainkban egyre több gondot okozó, a PKK iráni szervezetének tartott PJAK (Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê – Kurdisztáni Szabad Élet Pártja)⁴ pedig együttműködésre sarkallta Törökországot és Iránt.

A legnagyobb hírnévre mégis az Abdullah Öcalan vezette Kurdisztáni Munkáspárt tett szert, ami az évtizedes, szinte állandó háborúnak, illetve az európai uniós tagságra aspiráló Törökország jelentőségének köszönhető. A NATO második legnagyobb hadseregét állandóan lekötő szervezet az Európában élő kurd diaszpóra révén szintén jelentős figyelmet von magára; kulturális központjaikkal, tüntetéseikkel, médiaorgánumaikkal a közélet részei. Az európai drog- és fegyverkereskedelemben – sok más kisebbségi terrorista/gerilla szervezethez hasonlóan – játszott fontos szerep miatt biztonságpolitikai veszélyforrássá vált az egész térségben.

Ebből is láthatjuk, hogy a PKK mint szervezet olvasata sokrétű. A terrorista szervezet vs. gerillasereg ellentét feloldása helyett⁵ a tanulmány elsősorban a pártnak a széttagolt kurd nemzetfejlődésben játszott szerepére kíván fókuszálni. Ehhez előljáróban be kívánja mutatni a kurdok viszonyának alakulását a török állammal, a kurd társadalom főbb jellegzetességeit, melyek erősen hatottak a PKK mozgásterére. A továbbiakban a szervezet harcának történel-

mét elemzem, reflektálva a törökországi kurd társadalomra tett hatására. Végezetül pedig kísérletet teszek a 34 éve dúló harc mérlegének megvonására.

A kurd kérdés

A kurd népcsoport a török–iráni–iraki–szír határsávban, mintegy 300-350 ezer négyzetkilométeres területen él, és a fárszihoz hasonló indoeurópai nyelvet beszél. Ez a nép messze nem egységes: tagjai több, jelentős eltéréssel rendelkező nyelvjárást beszélnek, illetve bizonyos csoportjaik, így a Törökországban élő 1-2 milliós zazák sem döntötték el, hogy kurd identitással rendelkeznek-e vagy sem. Vallásilag szintén megosztottak: törökországi viszonyban a többség a szunnita, míg bizonyos csoportok a síitizmushoz közel álló alevi vallást követik. Ugyanakkor a török társadalom legvallásosabb, legradicionálisabb rétegének számítanak; több fontos vallási rend (tarikát) a kurdok körében keletkezett, s terjedt szét az egész országban.

A kurdok eredetét illetően több elmélet látott eddig napvilágot (ők magukat a médektől származtatják). A 9. századtól kezdődően sikerült rövid életű államokat létrehozniuk,⁶ de az általuk lakott területek rendszeresen bizánci, arab, török (szeldzsuk) vagy perzsa fennhatóság alá vagy ezen birodalmak határvidékére kerültek. Mint ismeretes, a 12. században az Ajjúbidadinasztiát alapító Szaladin is kurd származású volt. Az arab hódítás következtében muszlim vallást felvevő kurdok a már említett hegyes-völgyes területen pásztorkodó életmódot folytattak, s keverve éltek örményekkel, asszírokkal (asszír keresztény népcsoport), arab és török törzsekkel.

A 16. század elején fontos változás következett be a kurdok életében: a kelet felé terjeszkedő Oszmán Birodalom és a Szafavida Perzsia határvidékére kerültek. A kurd fejedelemségeknek és törzseknek választaniuk kellett a két nagyhatalom között. A döntést hamar meghozták, s 1512-ben, a csaldiráni csatában I. Szelim szultánt támogatták a perzsák ellenében (néhány keleti törzs viszont Perzsia mellett döntött). Az oszmán uralkodóval kötött egyezmény laza függőségi viszonyt hozott létre, s míg a központhoz közelebb eső kurd fejedelemségek kevesebb, a határ mentiek jóval nagyobb önállósággal rendelkezhettek.⁷

A 19. század folyamán több kurd felkelés tört ki az oszmán uralom ellen (ezek célja egy kurd állam létrehozása, de legalább a szultáni fennhatóság csökkentése volt), melyek rendre vereséget szenvedtek. A birodalmi központosító törekvések miatt a fejedelemségek a század folyamán megszűntek, s a helyi hatalom a klánvezetők (ağa) és/vagy a vallási rendek (tarikát) vezetőinek (šhey) kezébe került.

Az első világháború további, a későbbiek szempontjából meghatározó változásokat hozott a kurdok helyzetében:

- a törzsekben, széttagolva élő kurdok nem voltak képesek önálló államot létrehozni;⁸
- a kurdok lakta régiókat új államhatárok szabdalják szét: bár Törökországban maradt a többség, de Irakba és Szíriába is jelentős csoportok kerültek, az évszázadok óta Iránban élőkkel együtt, s így immár négy államban éltek nagy számban kurdok;
- az örmények és más keresztény népcsoportok tömeges deportálásának és lemészárlásának köszönhetően a törökországi kurd terület homogénizálódott, illetve ez a népcsoport vált a legnagyobb kisebbséggé, mely jellemzően az ország keleti területein egy tömbben élt.

A kurdok által támogatott új török állam viszont nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A hivatalos állami politika a kurd identitás teljes tagadását (*hegyi törökök*) és asszimilációjukat vallotta. A szekuláris, nemzeti Török Köztársaság és a modern nemzetállam létrehozása hamar kivívta a kurd törzsek ellenállását, s az ataturki időszak folyamatos felkeléseket hozott. A legnagyobbra 1925-ben került sor, melyet a naksibendi szúfi rend vezetője, Said sejk irányított. Ezt újabb zavargások követték az Ararát környékén (1930), a legvéresebb összecsapásra Dersim (ma Tunceli) megyében került sor 1937–1938-ban. 1925 és 1937 között összesen 17 kisebb-nagyobb felkelésre került sor az ország délkeleti területein. A kurd törzsek leverése után helyreállt a rend a keleti tartományokban, bár a szükségállapotot a második világháború utániig fenntartották.

A kurd nemzetté válás azonban nem szűnt meg, hanem a széttagoaltságnak köszönhetően hol az egyik, hol a másik központ vált vezetővé. Így a második világháború végén szovjet bábáskodással létrehozott iráni Mahabadi Köztársaság lett az első rövid életű kurd államalakulat, mely saját nemzeti zászlóval és himnusszal rendelkezett. A köztársaság bukása után, az 1960-as évektől kezdve a Musztafa Barzani által vezetett iraki kurd közösség vált a függetlenségi törekvések motorjává (1961–1970-ben és 1974–1975-ben zajlottak jelentős összecsapások, majd pedig az első Öböl-háborúban).

Törökországban a dersimi mészárlások után, az 1970-es évekig csend honolt a kurdok között. Ez részben a két világháború közötti véres megtorlásoknak és a kurd társadalom lassú átalakulásának volt köszönhető. A korábbi klánvezetők nagybirtokosokká váltak, a kurdok zöme pedig földnélküli napszámoszá vagy kisparcellás földművelővé. A vidéki Kurdisztán leghatalmasabb uraiként – a központi ankarai kormányzat által kooptált⁹ – az agák/sejkek határozták meg a mindennapi élet feltételeit, és biztosították választások idején a szavazatokat. Ebben az időszakban megindult a keleti területeken a lakosság városokba áramlása,¹⁰ a korábbi törzsi viszonyok háttérbe szorultak. A városiasodás a török nyelv használatának átvételét is jelentette, de ez nem vezetett szükségszerűen a kurd identitás feladásához (noha minden bizonnyal több ezer családnak jelentett előrejutási lehetőséget a kurd önazo-

nosság törökre cserélése), sőt az 1960-as évektől kezdődően elkezdett kialakulni egy vékony kurd értelmiségi réteg is.

Annak ellenére, hogy a kurd kérdés továbbra is tabu maradt az unitárius Törökországban, melynek egységén minden párt – oldaltól és ideológiától függetlenül – örködni igyekezett, néhány kurd értelmiségi mégis felvetette a problémát. A doğuculuknak nevezett irányzat még Kelet-Anatólia gazdasági elmaradottságának felszámolása mellett tört lándzsát, de az 1960-as évek elején (részben az Irakban történtek miatt) már több tüntetésre és összecsapásra is sor került Kelet-Törökországban.¹¹

A demográfiai átmenet fázisába lépő kurdok körében tartós népességnövekedés kezdődött ezekben az években. Nem véletlen, hogy az utolsó népszámlálás, ahol rákérdeztek az anyanyelvre, az 1965-ös volt (akkor a statisztikák szerint a kurd anyanyelvűek száma 2 219 502 fő volt, arányuk a teljes lakosságon belül 7,55% volt, ennél azonban magasabbra, közel 10%-ra teszik a kurd nemzetiségűek arányát). A következő alkalommal a török vezetés úgy döntött, hogy nemzetbiztonságilag helyesebb, ha inkább nem firtatják a kérdést. A határozat miatt azonban senki nem tudja megmondani, hogy hány kurd él Törökországban. Egyesek 8-9 millióra, mások kétszer ennyire teszik a számukat, a török közvélekedés szerint pedig 20-30 millióan vannak jelenleg. Ez az 1990-es évektől kezdődően azért is vált problémává, mivel a kurdok születési rátája – a később kezdődő átmenet miatt – magas maradt, a törököké viszont csökkent.

Politikai fordulópontot is hoztak az 1970-es évek. Az ország ekkor szélsőbal és szélsőjobb oldali csoportok összecsapásainak, *de facto* polgárháborús helyzetnek a színterévé vált. Az államhatalom tehetetlensége kedvezett a szélsőséges csoportok militarizálódásának. A kurdok jellemzően a baloldal felé húztak, mivel az képes volt felvállalni a keleti területek fejlesztésének programját, a jobboldaltól viszont semmit sem remélhettek. Nem véletlen, hogy a később betiltott Török Munkás Párt (Türkiye İşçi Partisi – TIP) és a radikális baloldali ifjúsági szervezet, a DEV-GENÇ soraiban sok kurdot találunk. Az sem meglepő, hogy a PKK magját az ankarai egyetemekről kikerülő marxista fiatalok alkották. Lényegében az 1960-as és 1970-es évek során baloldali mozgalmak keretében lezajlott a kurd identitás szekularizációja.¹² Az évente több ezer ember halálával járó robbantásoknak és merényleteknek végül a hadsereg 1980-as beavatkozása vetett véget. A jelentős tisztogatással járó esemény után kialakított rendben a baloldali mozgalmak végképp meggyengültek, kurd politikai szerveződésnek továbbra sem volt esélyük hatalomra jutni.

A PKK megalakulása és a konfliktus kezdete

A jellemzően baloldali szervezetekkel szimpatizáló kurdok közé tartozott az ankarai egyetemen politikatudományt tanuló Abdullah Öcalan.¹³ Az ő karizmatikus vezetésével az 1970-es évek közepén megalakult egy elsősorban ideológiai, nem pedig etnikai alapú marxista diákszervezet (az első tagok között török származásúak is voltak, így például Haki Karer és Kemal Pir is).¹⁴ Az akkor még alig tucatnyi főt számláló egyesület, melyet a vezető után Apoculárnak¹⁵ hívtak, az 1970-es évek második felében az ország délkeleti részébe tette át a székhelyét. A vidéki fiálék szervezése közben azonban összetűzésbe kerültek más kurd csoportokkal, illetve később a török titkosrendőrséggel is. Haki Karernek egy rivális kurd baloldali csoport általi 1977-es meggyilkolása felgyorsította a pártszerveződést, s 1978. október 27-én, egy Diyarbakir melletti kis faluban, Partiya Karkerên Kurdistan néven, megalakították a Kurd Munkáspártot. Első nyilatkozatukban mindenekelőtt baloldali szervezatként definiálták magukat, mely a török kolonizáció felszámolásáért szállt síkra.

Ezzel a programmal nem voltak egyedül. Az 1970-es évek militáns légkörében több, a kurd függetlenséget követelő, *forradalmi* szervezet alakult. Többek között megemlíthetjük a következőket: DKO – Forradalmi Keleti Kulturális Klubok (1969), DDKD – Forradalmi Demokratikus Kultúra Egyesülete (1975), TKSP – Török Kurdisztán Szocialista Párt (1975), Kawa (1976), Denge Kawa (1977), Rizgari (1977), Piros Kawa (1978), Ala Rizgari (1979), TEKOSIN (1978), Yekbun (1979), TSK – Kurdisztán Szocialista Mozgalom (1980).¹⁶

Ezek közül két szervezet tudott kiemelkedni: az iraki PDK törökországi szárnyaként működő KUK (Kurdisztán Nemzeti Felszabadítói – Kurdistan Ulusal Kurtuluşçuları) és a PKK.¹⁷ Közülük az utóbbi bizonyult sikeresebbnek, aminek oka alapvetően a céltudatosságban és elszántságban gyökerezett. Míg az előző szervezetek nem voltak képesek megtalálni a megfelelő hangot a kurd társadalom alapját képező parasztsággal, addig a PKK igen. Ők felvállalták e réteg problémáinak *gyors* és *hatékony* kezelését, így képesek voltak leszámolni az ankarai politikai vezetéssel szövetkezett birtokosokkal vagy hivatalnokokkal. Az olykor véres megoldásoktól sem visszariadó szervezet aztán lassan, de biztosan népszerűségegre tett szert.¹⁸ Eközben folyamatosan összetűzésbe kerültek a török államhoz lojális törzsekkel, s az azokba ágyazódott más forradalmi szervezetekkel is.

Az 1970-es évek végén elharapózó terrorista cselekmények miatt a török titkosrendőrség egyre határozottabban csapott le az illegális *forradalmi* szervezetekre. Ugyanez történt a PKK-val is, az 1980-as puccs alkalmával több mint 1700 tagját letartóztatták,¹⁹ Abdullah Öcalannak viszont sikerült Szíriába menekülnie. Ez az esemény a későbbiek szempontjából sorsdöntőnek bizonyult: a szervezet székhelye átkerült egy másik állam területére, ahol

ráadásul sikerült kivívni a befogadók támogatását is. A PKK központja a szír megszállás alatt álló libanoni Bekaa-völgy lett. A polgárháború sújtotta Libanon több terrorista szervezet tartózkodási helye lett, így a párt a szír támogatás mellett elsősorban libanoni baloldali palesztin szervezetekre támaszkodott. A palesztin terroristák nagyban hozzájárultak a PKK-tagok kiképzéséhez és a gerilla harcmodor elsajátításához.²⁰ A megerősödő szervezet vezetői az 1982-es konferencia alkalmával elhatározták, hogy gerillahadjáratot indítanak Törökország ellen.

Eközben a letartóztatott törökországi PKK-tagok a börtönökben folytatták az ellenállást. A későbbiekben politikai szimbólumokká, mártirokká váltak (ezzel részesévé váltak a nemzetalkotásnak). 1982. március 21-én, Newroz ünnepén²¹ a PKK központi bizottságának tagja, a 22 éves Mazlum Doğan a diyarbakiri börtönben felgyújtotta magát. A következő hónapokban mások is követték a példáját (Ferhat Kutay, Eşref Anyık, Mahmut Zengin, Necmi Öner), illetve több bebörtönzött prominens PKK-vezető éhségsztrájkban halt meg (Kemal Pir, M. Hayri Durmuş, Akif Yılmaz, Ali Çiçek).²²

A fegyveres harcot a PKK 1984. augusztus 15-én Mahsum Korkmaz²³ vezetésével Erhun és Şemdinli térségében indította. Ekkor Törökország délkeleti részén lévő rendőrőrsök ellen intéztek támadásokat, melyek során többen meghaltak. A támadások 1984 végére megszaporoedtak, s nemcsak rendőrőrsöket, de katonákat is megtámadtak, agák ellen követtek el merényleteket. A legnagyobb médianyilvánosságot viszont az 1985 tavaszán végrehajtott çukurcai akció okozta, melyben 60 PKK-s terrorista és civil halt meg.²⁴ A keleten elszabaduló erőszakhullám az 1980-as puccs *rendteremtése* után alapjaiban kérdőjelezte meg a több tízezer ember letartóztatásával és ezek kivégzésével helyreállított közbiztonságot.

Emiatt a török válaszlépés sem váratott sokáig magára. Több százezer katonát vezényeltek az ország keleti, kurdok lakta megyéibe, és megerősítették a rendőri jelenléteket is. A falvak biztosítására létrehozták a falusi rendvédelmi szervezetet, a *faluőröket* (Geçici ve Gönüllü Köy Korucuları), mely helyi milíciaként kurdokat verbuvált soraiba, akik jó fizetésért fegyvert kaptak és a rendet voltak hivatottak fenntartani. Ezek kialakításához a helyi agák beleegyezése kellett, akik hajlandóak voltak mobilizálni a törzseket. 1990-re már 20, 1993-ra pedig már 35 ezer faluőrző állt fegyverben.²⁵ 2010-es évekre a számuk már 80 ezer főre növekedett.²⁶ Mindez azonban nem volt elegendő a terrorista szervezethez aposztrofált Kurdisztáni Munkáspárt megtörésére. 1987-ben eredetileg 8 keleti megyében szükségállapotot hirdetett ki. Az OHAL-nak (Olağanüstü Hal - Szükségállapot) nevezett terület külön kormányzót kapott, s bevezették a statáriumot.²⁷

A PKK háborút indított a kevésbé felkészült faluőrzők ellen, akik könnyen váltak a jól szervezett támadások és csapdák áldozataivá. 1989-ben a szervezet 11 törzs ellen hirdetett háborút,²⁸ csapott le agákra és családjaikra

– bár ezzel nem tudta eltántorítani a korucuk számának növekedését. A PKK célpontjai közé kerültek a törökökkel lepaktáló kurdok és a központi hatalom asszimilációs törekvéseit megtestesítő helyi iskolák is. Az 1984-et követő tíz évben a PKK katonái 120 tanárt öltek meg és 200 iskolát gyújtottak fel.²⁹

Az 1984-es hadjáratért a párt katonai szárnya, a Vietkong mintájára felépített Kurdisztáni Felszabadító Erők (Hêzên Rizgarîya Kurdistan – HRK) volt a felelős. A 3. kongresszuson, 1986-ban, a növekvő támogatásra való tekintettel a HRK-t átnevezték Kurdisztáni Népi Felszabadító Hadsereggé (Artêşa Rizgarîya Gelê Kurdistanê – ARGK).³⁰ A kelet-törökországi tömegbázis kiépítésére és a helyi lakosság támogatásának megszerzésére 1985-ben létrehozták a szervezet *civil* szárnyát, a Kurdisztáni Népi Felszabadítási Frontot (Eniye Rizgarîye Navata Kurdistan – ERNK), melynek tagjai a nem fegyveres harcban vettek részt: zavargásokat és tüntetéseket szerveztek, propagandát terjesztettek, információt gyűjtöttek, segítették a gerillák mozgását stb. Ennek a szárnynak az 1990-es évek közepére 50 ezer tagja volt.³¹ A nagyobb hatékonyság végett 1987-ben a szervezetet négy részre osztották: munkás, értelmiségi, ifjúsági és női tagozatra. Emellett a szervezet elkezdte kiterjeszteni tevékenységét a kurd diaszpórára is.³² A propaganda terjesztésének eszközeként megindult az 1990-es évektől a saját lap, a *Serxwebun* (Függetlenség) terjesztése is.³³ Szintén fontos forrásnak számítottak Öcalan beszédei (Çözümlemeler), melyek az aktuális politikai-katonai helyzetre reflektálva magyarázták el a hallgatóságnak a vezér világvilágképét és a helyes viselkedést. Ezeket a beszédeket később már videóval rögzítették és terjesztették a szimpatizánsok és tagok között.³⁴

Fordulat az 1990-es években: véres harcok Öcalan elfogásáig

Az 1990-es évekre megértek a belső feltételek, mely a török–kurd konfliktus intenzitásának növekedését eredményezték, s a PKK aktivitása és a keleti területeken zajló harcok elérték csúcspontjukat. 1990-ben robbant ki seríhildannak nevezett zavargások sorozata,³⁵ melyek jellemzően a kurd nemzeti ünneppé váló Newroz (voltak ugyan próbálkozások a török kormány részéről, hogy egyfajta törökországi nemzeti ünnep legyen belőle, de a törökség körében nem tett szert nagy népszerűsége) idején történtek, de tömegdemonstrációkra a PKK katonáinak temetésén is sor került. A későbbiekben lényegében minden kurdot ért sérelem zavargásokat hívott életre.

A PKK ebben az évtizedben jelentős utánpótlással rendelkezett, s a nemzetközi és belső támogatásnak köszönhetően lehetővé vált a szervezet számára nagy támadássorozatok indítása – ellentétben a jóval elszigeteltebb 1980-as évekbeli akciókkal. Öcalan az 1990-es évek elején nagy létszámú, akár 500 fős csapatok bevetésével végrehajtott támadásokat alkalmazott, melyek célja

a minél jelentősebb török veszteség és a társadalom demoralizálása volt.³⁶ Ezek a támadások azonban rendszeresen a jobb fegyverzettel (harci helikopterekkel) rendelkező TSK sikerével értek véget, s hamarosan vissza kellett térni a kisebb alakulatok által végrehajtott akciókhoz.

Ráadásul 1990 után a baloldalból kilépve megalakultak az első kurd pártok, melyek több jogot és autonómiát kezdtek követelni.³⁷ Ha az utóbbiak nem is hoztak eredményt, jelentősen hozzájárultak a kurd kérdés átpolitizálásához és a kurd tömegek mobilizálásához. Ugyan a tanulmányunk nem célja a törökországi kurd pártok történelmének bemutatása, megalakulásuk jelentős fordulópontnak tekinthető a kurd kérdés szempontjából, noha jellemzően ezek a pártok mindössze néhány évig léteztek, mivel a török hatóságok alkotmányellenesség vagy a PKK-val történő együttműködés vádjával feloszlatták őket.³⁸ A sokszor több évre bebörtönzött karizmatikus párttagok jelentős közéleti személyiségekké váltak (Leyla Zana,³⁹ Ahmet Türk, Hatip Dicle, Selim Sadak stb.).

A fentebb említett tényezők a szervezet aktivitásának növekedésével jártak, 1991 után jelentősen megnőtt az összecsapások száma, az egyre nyilvánvalóbb eszkalációt mutató seríhildan Ankarát minden eddiginél komolyabb beavatkozásra sarkallta. Az 1990-es évek török politikáját jellemzően a TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri – Török Fegyveres Erők) határozta meg. A gyakorlatban ennek egyik pillérét újabb csapatok kelet-törökországi kivezénylése és a faluőrök számának növelése jelentette. A másik pillért a gerilláknak utánpótlást és rejtkehelyet nyújtó vidéki lakosság által nyújtott bázis felszámolása képezte. A nagyarányú áttelepítésekre és a keleti nagyvárosok lakosságának felduzzadására ekkor került sor. 1989 és 1994 között 2000 falu tűnt el, és 750 ezer ember volt kénytelen elhagyni lakhelyét.⁴⁰ 1999-ben ez a szám 3500-ra nőtt.⁴¹ E meginduló migráció nemcsak a keleti területeket érintette. Kurdok százezrei költöztek a harcok elől menekülve és jobb munkalehetőséget keresve a nyugati nagyvárosokba, Ankarába, Izmirbe és elsősorban Isztambulba, ahol jelentős kurd közösségek jöttek létre. A vándorlás nem állt meg, s több százezres nagyságrendben az országhatárt átlépve elérte Nyugat- és Észak-Európát. A jelentős vérfrissítést kapó diaszpóra az 1990-es évekre a kurd nemzeti ügynek és a PKK támogatásának egyik legfontosabb letéteményese lett. Ekkor jöttek létre a kurd tv-csatornák, melyek szatelliten keresztül elérhetővé váltak a törökországiak számára is.⁴² A diaszpóra jelentősen hozzájárult a kurd kérdés internacionalizálásához és állandó napirenden tartásához. Végezetül pedig anyagilag is fontos finanszírozójává vált a háborúnak (a kurd boltokra, éttermekre minden közösségben úgynevezett forradalmi adót vetnek ki).

A politikai elit részéről csak 1993 elején mutatkozott hajlandóság a PKK-val folytatandó tárgyalásokra, amikor már nyilvánvaló vált, hogy súlyos probléma alakult ki a keleti országrészben, s nem egyszerű banditákról van szó, mint ahogy ezt korábban gondolták.⁴³ A kérdés rendezésének kezde-

ményezője a török elnök, Turgut Özal volt, aki engedélyezte a kurd nyelv használatát (a rádióban és televízióban viszont továbbra sem jelenhetett meg a nyelv). Az enyhülés jeleit látva Öcalan fegyverszünetet hirdetett, és 1993 tavaszán kezdett úgy tűnni, hogy sikerül eredményt elérni (a szervezet a foglyok szabadon bocsátását, a kurdisztáni *titkos* háború végét és szabad politikai önszerveződést követelt).⁴⁴ A tárgyalásokat aztán Özal váratlan halála szakította félbe, s a harcok hamarosan kiújultak. Az év végére a halálos áldozatok száma (1984 óta) 10 ezer fölé kúszott. Az információs háborúban pedig ekkorra sikerült kiszorítani „Észak-Kurdisztánból” a török sajtót.⁴⁵

A nemzetközi környezet változása is kedvezett a PKK-nak. 1991-ben az iraki háborús vereség után Szaddam Husszeint ellen kurd felkelés tört ki. A súlyos áldozatokkal (és milliós, főleg Törökországba tartó menekültáradattal) járó konfliktus egyik hozadékaként létrejöhett egy belső függetlenséggel rendelkező, kurdok által irányított terület az ország északi részén. Ezt a *harmadik öbölháborút*⁴⁶ követő alkotmányos rendezés után Kurd Autonóm Terület néven *de jure* is elismerték. A háborús zűrzavar és a korábban ellenséges iraki vezetés kiszorítása lehetővé tette a PKK számára, hogy az észak-iraki területekre is benyomuljon, és táborokat, új utánpótlási vonalakat hozzon létre a határ menti hegyekben (elsősorban Kardil-hegység).⁴⁷

Törökország az Irakból kiinduló támadások megfékezésére, azóta gyakorlattá vált módon, a katonai beavatkozást választotta. Az első akcióra 1992 őszén került sor, melyet megkönnyítette az a körülmény, hogy az észak-iraki kurd erők is összetűzésbe kerültek a PKK-val. Az 1992 őszén zajló hadjárat az észak-iraki kurd erőkkel együttműködve sikerrel zárult, s több ezer PKK-s vesztette életét vagy került rabságba. A támadások azonban nem szüntek meg. A következő években a török hadsereg újabb akciók indítására kényszerült a határ túloldalán.⁴⁸

A PKK 1995-ben létrehozta az Emigráns Kurdisztáni Parlamentet,⁴⁹ mely első ülését 1995-ben, Hágában tartotta. A 65 főből álló parlament száműzetésben lévő kurd képviselőkből, a Törökországban élő kurd politikusokból állt (a tagok PKK-szimpatizánsok voltak). A házelnök a DEP egyik prominens tagja, Yaşar Kaya lett, míg a 15 fős végrehajtó tanácsot Zübeyir Aydar irányítására bízták. 1999 májusában megalakították a Kurdisztáni Nemzeti Kongresszust (de az előző nem szűnt meg), melynek vezetője Ismet Cheriff Vanly lett.⁵⁰ Az 1999 utáni történelmi fejlemények során ezek a szervezetek zárójelbe kerültek.

Öcalan elfogása és a válság/útkeresés évei

Mint láttuk, a pusztán katonai eszközökkel operáló Törökország nem tudott eredményt elérni a PKK-val szemben. Ez a belső támogatottság mellett első-

sorban annak volt köszönhető, hogy a PKK katonai bázisai főleg külföldön voltak (Irak, Szíria, Libanon). E viszonyrendszerben elsősorban Szíria okozta a legtöbb gondot Ankarának. Mivel az Aszad-rezsimmel nem sikerült meg egyezésre jutni az előző évek során, ezért Törökország háborúval fenyegette meg Szíriát. Az akkoriban Izraellel igen baráti kapcsolatot ápoló Törökország az aszadi vezetés számára komoly veszélyforrást jelentett, s ezért a török mozgósítás után a PKK-támogatás megszüntetése mellett döntött. Mindezt 1998. október 19–20-án az adani egyezményrel szentesítették. Ócalannak el kellett hagynia Damaszkuszt, s hamarosan, 1999. február 15-én Kenyában, a görög nagykövetségen török titkos ügynökök el is fogták.

Az eredetileg halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt vezetőt Imrali szigetére száműzték. Noha ügyvédek keresztül továbbra is tarthatta a kapcsolatot a külvilággal, a szervezet óriási veszteséget szenvedett. Elfogása után két hónappal Ócalan a törökországi erők visszavonására és a harcok beszüntetésére hívta fel a PKK-t, illetve új célt hirdetett meg a szervezet számára: egy demokratikus Törökország megteremtését, ahol törökök és kurdok egyenrangúan élhetnek.⁵¹ A vezetőjét és legfőbb politikai támogatását vesztett párt egyoldalú fegyverszünetet hirdetett, s visszavonta erőit Törökországból. A bázis ezután az észak-iraki Kardil-hegység lett. Noha harcokra a további években is sor került, ezek már szórványos összecsapásoknak minősültek az 1990-es évekhez képest. 2002-ben Ankara megszüntette az OHAL régiót is. A szervezetből ezután többbezen léptek ki, s kezdtek új életet Törökországban vagy Észak-Irakban.⁵² Ennek ellenére a PKK tagjainak száma 5000 körül maradt.⁵³

A pártban ezekben az években fontos változások történtek. 2002-ben a PKK KADEK-re változtatta a nevét, majd 2003 októberében újabb váltással felvette a KONGRA-GEL nevet.⁵⁴ A háttérben fontos harc dúlt a vezető szerepért, mely végül Murat Karayılan győzelmével ért véget, s Ócalan fivére, Osman Ócalan kiszorult a pártból. A PKK, az 1990-es évekhez hasonlóan, létrehozta polgári szervezetét, amely az *állam az államban* elvnek megfelelően a török hatóságokkal szemben parallel szervezetként kívánt fellépni. Ócalan 2005. márciusi deklarációja után hozták létre a PKK és több kurd politikai párt, NGO stb. részvételével a Kurdisztáni Nép Konföderációját (Koma Komalên Kurdistan – KKK), majd ezt később átnevezték Kurdisztáni Közösségek Uniójára (Koma Civakên Kurdistan – KCK). A szervezetnek van törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató szerve, s a négy szomszédos országban (Törökország, Szíria, Irak és Irán) saját tagozattal rendelkezik. A törökországi szervezetet KCK Türkiye Meclisi-nek, azaz KCK Törökországi Parlamentnek hívják. A KCK törvényhozó szerve a Kongra-Gel (elnöke Zübeyir Aydar) nevet kapta.⁵⁵ A Végrehajtó tanács vezetője a PKK feje, Murat Karayılan, helyettese Ócalan régi harcostársa, Cemal Bayik lett. A PKK és áttételesen a KCK irányítója azonban a megkérdőjelezhetetlen hatalmú és népszerűségű Abdul-

lah Öcalan maradt,⁵⁶ aki ügyvédek keresztül rendszeresen ad ki utasítást a szervezet tevékenységére.

A civil szervezeteket, politikusokat összefogó és egységes ernyőszervezetbe tagoló KCK létrehozása tökéletesen reflektált a Törökország keleti részén lezajlott társadalmi-politikai változásokra. Míg az 1990-es években a minden napokat az állam és a PKK határozta meg, addig a 2000-es évek közepére fontos politikai szereplőkké nőttek ki magukat a mindenkori kurd pártok által vezetett önkormányzatok, melyek a kurd identitás megerősítésének fontos támogatóivá váltak. A keleti régióban megszaporodó civil szervezetek szintén ebbe a rendszerbe tagolódtak, hiszen politikai téren mindenki a PKK-hoz képest definiálja magát.⁵⁷ Nem meglepő, hogy 2008-tól kezdődően hatalmas, több száz polgármestert érintő letartóztatási hullámok indultak, s tartanak jelenleg is. A DTP 2009-es feloszlata után 1500 kurd politikust tartóztattak le feltételezett KCK-tagsága miatt.⁵⁸

A PKK belső megújódását a Törökországban történő fontos politikai változások is inspirálták. 2002-ben egyedüli pártként kormányt alakíthatott a parlamenti helyek 66%-ának megszerzésével az Igazság és Felemelkedés Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP). Az AKP iszlamista háttérrel rendelkező, magát a török jobbközép hagyományba helyező párt volt, mely az elmúlt nyolc évben képes volt hatalmon maradni, mialatt Törökország történelmében páratlan gazdasági felemelkedés következett be. A párt a korábbi jobb- és baloldali török pártokhoz képest merőben új programmal állt a kurdok elé: azokhoz képest jóval nyitottabban kezelte a kérdést, illetve a vallási együvé tartozásra épülő együttélést hirdette meg. Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök többször kijelentette, hogy az ország különböző etnikumok hazája, illetve nyíltan felvállalta a kurd identitás létezését, melyet a közös hit, a közös haza és a közös történelem csatol Törökországhoz.⁵⁹ Ezt a diskurzust az EU-csatlakozással járó reformintézkedések felerősítették: 2000-től kezdődően több harmonizációs csomagot fogadott el a mindenkori török parlament, eltörölték a halálbüntetést, módosították a büntető törvénykönyvet és a terrorellenes törvényt.⁶⁰ 2004-ben megindult rövid rádiós műsorok sugárzása több kisebbségi nyelven, így kurdul is, illetve rövid időre lehetővé vált a kurd nyelv tanulása nyelvtanfolyamokon.

Az iszlámra épített politikai diskurzus sok támogatóra talált a vallásos kurdok körében. Így a 2004-es helyhatósági választáson a DEHAP a korábbi kurd pártokhoz képest súlyos veszteségeket szenvedett. Ez a korábbi politika átalakítására sarkallta Abdullah Öcalant, aki 2004. június 1-jén meghirdette a fegyverszünet végét, s újra harcra szólított fel.⁶¹ A szervezet 2005 őszén újra felvette a PKK nevet. Még 2004-től megkezdte működését egy párttól független, de a kurd függetlenségért harcoló szervezet, a TAK (TeyrêBazên Azadîya Kurdistan – Kurdisztáni Szabadság Sólymai) is.⁶² Ez utóbbi kiterjesztette aktivitási területét Törökország nyugati tartományaira, ahol a célpontok közé

felkerültek a nyugati turisták – a cél ezzel az ország számára fontos idegenforgalom ellehetlenítése volt.

Ez lényegében az 1990-es állapotok visszatérését jelentette, bár kisebb intenzitással. Az őrállomások ellen újra elszaporodtak a támadások, több robbantás történt, török katonai egységeket csaltak tőrbe. A hadsereg már a 2007-es választások előtt 30-40 ezer főt akart Észak-Irakba küldeni.⁶³ A 2007. október 21-én Dağlicában lévő őrállomás ellen intézett kurd támadás, melyet 150 PKK-s katona indított, s több mint egy tucat török katona halálával járt, a helyzet súlyosságáról győzte meg a török politikai vezetést.⁶⁴ A 2008 elején indított hadjáratnak végül nem sikerült felszámolnia a PKK iraki bázisait.

A PKK aktivitása szoros kapcsolatba került a kurd pártok választási szereplésével. Mint láttuk, a 2004-es választási eredmények után Öcalan szakított a négyéves fegyverszünettel. A DEHAP feloszlata után megalakított DTP (Demokratik Toplum Partisi – Demokratikus Társadalom Pártja) a 2007-es választásokon az AKP ellenében tanúsított gyenge teljesítményét látva, a PKK újabb támadássorozatot indított, mely a török hadsereg iraki beavatkozását eredményezte. A 2009 márciusában tartott helyhatósági választások után, melyek immár a DTP megerősödését hozták,⁶⁵ a szervezet egy időre beszüntette a harcokat. Jól látható módon kialakult egy *választási harc*, mely az AKP-t tette a PKK legfőbb (és legsikeresebb) törökországi ellenfelévé.⁶⁶

A kurd nyitástól napjainkig

A rendkívüli összegeket felemésztő, ugyanakkor kevés eredménnyel járó iraki akciók után a hadsereg vezetésében is egyre meghatározóbbá vált a felismerés, hogy pusztán katonai eszközökkel nem lehet megállítani a PKK-t. A súlyos veszteségek ellenére a szervezet képes volt pótolni azokat, s újabb katonákat toborozni, ráadásul az utóbbi években egyre inkább megerősödött a nacionalista kurd politikai tábor, mely viszont az AKP pozícióit gyengítette keleten.

A kormány (a hadsereggel konzultálva) a 2009-es helyhatósági választási vereség után átfogó problémakezeléssel állt elő. Egyrészt megindult egy külpolitikai nyitás, a 2009 májusában külügyminiszterré kinevezett Ahmet Davutoğlu meghirdette a *zéró probléma a szomszédokkal* politikáját, mely szíri relációban korábban soha nem látott közeledést (határátkelőhelyek nyitása, szabadkereskedelmi egyezmény),⁶⁷ az észak-iraki kurd területekkel pedig szoros együttműködést eredményezett. A külpolitikai nyitás gazdasági nyitással is járt, ami nyíltan kimondva az ország délkeleti részének gazdasági fellendülését kívánta elősegíteni. Észak-Irakban 2005 után több szektorban a törökök váltak a legfontosabb befektetőkké,⁶⁸ ami (az olajvezetékek elhelyezkedését figyelembe véve) az egyik legfontosabb partnerré tette őket az

észak-iraki kurdok számára, akiknek a vezetői folyamatos támogatásukról biztosítják a török kormányt (a rendszeres külügyminiszteri és miniszteri látogatások ellenére azonban még mindig nem sikerült elérni a PKK-bázisok felszámolását).

A fentebb említett intézkedéseken kívül a török kormány 2009-ben új, specifikus programjavaslattal állt elő, ami a *kurd nyitás* (kürt açılımı) nevet kapta. Ennek lényege, hogy a béke fejében amnesztiát kaphattak a PKK harcosai, illetve bizonyos jogokat garantáltak a kurd közösségnek (így a kurd nyelvoktatás kiszélesítését, a kurd helységnevek visszaállítását). Ennek súlyát az növelte a korábbi kezdeményezésekhez képest, hogy mindez nagy társadalmi egyeztetés közepette történt. A kurd kultúrát illetően sokkal megengedőbb lett a kormányzat.

Történt mindez amellet, hogy a hadsereg és a kormány is kijelentette, hogy bizonyos alapelveket, mint a török területi integritás vagy a török államnyelv, nem hajlandó feladni. Ezen a téren a török politikai erők között konszenzus alakult ki, bár a török ellenzék már ezek után is hazaárulással vádolta a kormányt. A parlamentben lévő kurd párt, a DTP viszont kevesellte a felkínáltakat. A megegyezés lehetőségét továbbra is korlátozta, hogy nem vonták be a tárgyalásokba Abdullah Öcalant, noha ő még év elején elkészítette saját megegyezési tervét (az általa támasztott követelések legfontosabbjai az alkotmányos változás keretében biztosított széles kurd autonómia, illetve társnemzeti státusz elérése lenne).⁶⁹

A nyitás – 2009 őszén a *demokratikus kezdeményezés* nevet felvevő folyamat⁷⁰ – már fel is tudott mutatni némi eredményt. 2009 nyarán a PKK beosztotta a harcokat, illetve októberben sor került kisebb fegyveres csoport hazatérésére is. Ez utóbbi hosszás előkészítés után a nyitás egyik kulcseleme lett volna, mely a többségi társadalom felé prezentálta volna, hogy egy megegyezés keretében Irakból végre békében hazatérhetnek a *honfitársak*. Azonban nem a török forгатókönyv érvényesült. A Harburnál 2009. október 21-én török földre lépő 30 gerillát és négy gyereket az állami tv asszisztálása mellett a DTP kurd párt által mozgósított több tízezres tömeg és külön busz fogadta, s lényegében diadalkísérettel vonultak be Diyarbakırba.⁷¹

Ez komoly felháborodást okozott a törökök között, amivel a kormánypártnak is szembe kellett néznie. Népszerűsége a 2009 nyarán mért 70%-ról 2009 decemberére 50% alá csökkent.⁷² Ezután várható volt, hogy noha hivatalosan nem zárták le, a kurd nyitás megfagyott, s még 2009 decemberében a török alkotmánybíróság feloszlatta a kurd pártot. A hamarosan létrehozott új kurd párt, a Béke és Demokrácia Pártja azonban a radikálisabb szárny megerősödését hozta (Selahettin Demirtaş és Osman Baydemir). Ezt hamarosan a PKK részéről támadás követte, de alapjaiban 2010 májusáig fennmaradt a tűzszünet. Azóta folyamatosan dúlnak a harcok a keleti határvidéken. A 2011-es választások előtt a PKK újabb fegyverszünetet hirdetett, de több emblemati-

kus kurd politikus választási indulástól történő eltiltása újabb utcai megmozdulásokhoz és zavargásokhoz vezetett. Ezúttal a szokásos erdoğani retorika is kevesebb követőre talált a kurdok körében, s a BDP ezúttal 36 képviselői helyet tudott megszerezni.

Az állandó kisebb támadásokon kívül a legújabb, nagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó incidensre 2012 januárjában került sor. Ekkor az iraki-török határon akciót hajtott végre a török légierő, melynek keretében mintegy harmincan életüket veszítették. Azonban mint utóbb kiderült, a vélt PKK-csapat helyett egy civilekből álló csempészbándát bombáztak le, ami hatalmas felháborodást keltett a törökországi kurdok körében. A török kormány nem kért bocsánatot – mondván, hogy a cél terroristák megsemmisítése volt, s hogy hiba történt –, de kártérítést fizet az elhunytak hozzátartozóinak. A BDP nagy tömegdemonstrációkat rendezett, és országszerte zavargások törtek ki.

A harcok mérlege és a PKK támogatottsága

A harcok eddigi áldozatainak számát nehéz megbecsülni, de mintegy 40–45 ezer fő közé szokás tenni. Ennek döntő többsége kurd milicista, de a civil áldozatok száma és a török hadsereg veszteségei is több ezer főt tesznek ki. A kisebb-nagyobb megszakításokkal több mint 25 éve tartó fegyveres konfliktus ezzel napjaink egyik legvéresebb etnikai háborújává vált.

A harcok a jelentős embervesztésen túlmenően több milliárd dolláros anyagi veszteséget okoztak a török állam számára. A katonai hadműveletek finanszírozása jelentette anyagi teher viszont eltörpül a délkeleti régió fokozódó gazdasági lemaradása mellett. A leszakadó terület felzárkóztatására indított Délkelet-Anatóliai Projekt⁷³ hatalmas beruházásai ellenére a régiós munkanélküliség és elvándorlás továbbra is magas. Török vagy külföldi üzleti körök pedig nem szívesen fektetnek be egy *de facto* háborús zónába.

A kikényszerített elvándorlás a keleti területeken, a PKK elleni harc eszközei nemzetközi tekintélyvesztéssel jártak az uniós csatlakozásra aspiráló Törökország számára. Továbbá hozzájárult ahhoz, hogy jelentősen csúszott a közép-európai posztkommunista államokhoz képest Törökország uniós csatlakozása.⁷⁴

Míndezek ellenére a PKK-nak és az 1990 óta sorra alakuló kurd pártoknak sikerült elérniük a kurd nemzeti identitás megerősödését és *de facto* kanonizálását. Megszületett a nemzeti vezető alakja, *Apo*, aki letartóztatásának évfordulóján hatalmas tüntetések zajlanak országszerte. Az elesett kurd katonák nemzeti hősként válnak, így az utóbbi években egy-egy temetés alkalmával több tízezres kurd tömeg kíséri utolsó útjára a halottat. Erre válaszképp a törököknél is látni hasonló temetéseket, igaz kisebb tömegekkel.

A PKK nemzetiesítő harca azonban nem minden kurd csoport esetében járt sikerrel. A kurd tömb nyugati részén élő zazák jellemzően nem szimpatizálnak a párttal, így például 2007 októberében Elazığban nagy tüntetéseket szerveztek PKK-ellenes jelszavakat skandálva.⁷⁵ A vallásos kurdok körében – mint a választási eredményeket vizsgálva már megállapítottuk – a szekuláris-nemzeti PKK jóval korlátozottabb népszerűségnek örvend. Ez az 1990-es évektől kezdődően egyre nagyobb gondot kezdett okozni a Kurdisztáni Munkáspárt számára, mivel Törökországban egyedülálló módon egy jelentős tömegbázisra – és a kormány támogatására is – szert tevő radikális iszlamista terrorszervezet jött létre, a Kurd Hezbollah (megkülönböztetendő a libanoni Hezbollahtól). A szervezet fontosságát az adta, hogy elsődlegesen a PKK-t támadta. A kirobbanó harcokban 1992 és 1995 között 500 PKK-s katonát öltek meg a délkelet-anatóliai városokban.⁷⁶ Öcalan letartóztatás után viszont a török vezetés nagyarányú tisztogatásba kezdett, a 2000-es évek legelején a párt mintegy 6000 tagját tartóztatták le.⁷⁷ Ennek ellenére az iszlamista-szekuláris kurdok közötti szembenállás továbbra is fennmaradt, napjainkban is rendszeres támadások érik az iszlamista kurd egyesületeket a PKK-bátyáknak tekintett településeken.⁷⁸

Konklúzió

A PKK az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb etnikai harcának megindítója. Mint láttuk, a (törökországi) kurd történelemben e népcsoport jelentős része valójában sosem fogadta el a török fennhatóságot – ebbéli hitének pedig fegyverrel adott hangot. Ami a PKK-t megkülönbözteti a korábbi fegyveres akcióktól, az az 1980-as évek óta zajló nemzetiesítő folyamat, mely képes volt mostanra egységbe kovácsolni a korábban törzsekre tagolt, politikailag megszott kurdokat. Az 1990-es évek legelején induló, az intifádához hasonló serihildan Törökország kurdok lakta nagyobb városaiban szinte állandóvá tette a kurd nacionalisták és a rendfenntartó erők összecsapásait.

Ez az egység – amit a választási térképek oly nyilvánvalóan tárnak elénk – még korántsem jelenti a teljes törökországi kurd társadalom integrálását. Különösen azokét nem, akik vallási vagy egyéb megfontolásból lojálisak maradnak a török államhoz. Ennek másik ékes bizonyítéka, hogy míg a PKK fénykorában 20 ezer katonával rendelkezett, a faluőrzők száma 60 ezer fő volt.

A nyilvánvaló korlátok és hiányosságok ellenére a PKK mégis egyszerű, radikális baloldali csoportosulásból képes volt egy jól működő, politikai és fegyveres szárnyal rendelkező, Törökországra és Európára is kiterjedő szervezetet létrehozni. Noha egy konvencionális háborúban a török hadsereggel nem tudja felvenni a harcot, ellenben a gerilla harcmodort alkalmazó PKK eddig sikerrel élte túl a TSK újabb és újabb offenzíváit is.

A jövőt illetően nem látni a harcok végét. A PKK, lényegében a kurd nemzeti mozgalom letéteményeseként, várhatóan nem fogja letenni a fegyvert, s politikai téren az AKP–kurd pártok közötti küzdelem egyik fontos eleme lesz az elkövetkező években is. A kurdok támogatásának köszönhetően nem várható, hogy Törökország képes lesz megtörni a szervezetet. Erre akkor kerülhetne sor, ha sikerülne felszámolni az észak-iraki bázisokat, de a nemzetközi szinten is vitatott török intervenció korlátozott eredményekre képes, ráadásul a Kurd Autonóm Régió vezetői sem feltétlenül mondanának le a PKK-kártyáról Törökországgal szemben.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmányban a neveket a kurd vagy török írásmódnak megfelelően közlöm.
- ² A kurdok pontos lélekszáma nem ismert, becslések alapján 25 millió főre teszik a létszámukat. Ebből 10-13 millió Törökországban, 6-7 millió Iránban, 4-5 millió Irakban, s közel 2 millió fő Szíriában, egymással határos területeken él. Továbbá több tízezres csoportot tesznek ki az Örményországban és Azerbajdzsánban élő kurdok. Az Európába vándorolt diaszpóra nagyságát 500 ezer fő fölé szokás tenni.
- ³ Történelmileg Irakban két kurd párt volt aktív: a Barzaniak által irányított Kurdisztáni Demokratikus Párt (Partiya Demokrata Kurdistan – PDK) és a Jalal Talabani vezette Kurdisztáni Hazafias Párt (Yeketi Nîştîmanî Kurdistan – YNK, de a nemzetközi irodalomban az angol rövidítést, PUK szokták használni).
- ⁴ Erről bővebben L. WILGENBURG, Wladimir van: Kurdish PKK Using PJAK to Isolate Turkey, *Terrorism Monitor*, 2010/33., 3–5. p.
- ⁵ Mivel nemzetközi szinten és a szakirodalomban sem született még meg a terrorista szervezet konszenzusos definíciója, ezért a tanulmány sem kívánja ezt megtenni. Ehelyett a terrorista–nemzeti felszabadító hadsereg vita megkonstruált voltára hívja fel a figyelmet: Törökország a PKK-t terrorista szervezetnek tekinti, s a török közvéleményben is terrorista jelzővel jelenik meg. Ezzel szemben a törökországi kurdok és a diaszpóra jó része számára a Kurdisztáni Munkáspárt egy felszabadító hadsereg. Az USA és az európai államok 2001 után (először az Egyesült Királyság) nyilvánították terroristaszervezetnek. Az EU az első terrorista szervezetekről készült listában még nem tüntette fel a PKK-t, ezt 2002-ben tette meg. A kérdésről bővebben L. CASIER, Marlies: Designated Terrorists: The Kurdistan Workers’ Party and its Struggle to (Re) Gain Political Legitimacy, *Mediterranean Politics*, 2010/3., 393–413. p.
- ⁶ ÖZOĞLU, Hakan: State-Tribe Relations: Kurdish Tribalism in the 16th- and 17th-Century Ottoman Empire, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1996/1., 5–27. p., 3–4. p.
- ⁷ *Uo.*, 12–14. p.
- ⁸ A kurdok néhány törzs kivételével Atatürkököt támogatták a muszlim-oszmán egység jegyében. Ugyan a sèvres-i béke népszavazáshoz kötött autonómiát garantált számukra, a szerződést átíró lausanne-i békeszerződésben már egy szó sem esett erről.

- ⁹ McDOWALL, David: *A Modern History of the Kurds*, I. B. Tauris, New York, 1996, 400. p.
- ¹⁰ *Uo.*, 403. p.
- ¹¹ 1959-ben 49 kurd értelmiségit tartóztattak le, ezzel csírájában elfojtva az első kurd mozgalmat (49'lar - 49-ekként aposztrofálja őket a kurd történelemírás). Az első kurd szótár szerzőjét, Musa Antert vagy a Kelet-Anatóliáról író szociológust, Ismail Beşikçit is több éves börtönbüntetésre ítélték. L. ROMANO, David: *The Kurdish Nationalist Movement, Opportunity, Modernization and Identity*, University Press, Cambridge, 2006, 69. p.
- ¹² YAVUZ, Hakan: Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey, *Nationalism and Ethnic Politics*, 2001/3., 1–24. p., 2. p.
- ¹³ Öcalanra nagy hatással voltak a később erőszakos halált halt török kommunista vezetők (akik nem riadtak vissza a gyilkosságtól és túszejtéstől sem), így Mahir Çayan Törökországi Népi Felszabadítás Pártja (THKP), Deniz Gezmiş Törökországi Népi Felszabadítási Hadserege (THKO) és a maoista Ibrahim Kaypakaya Törökországi Kommunista Pártja. L. ÖZCAN, Ali Kemal: *Turkey's Kurds. A theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*, Routledge, New York, 2006, 76–78. p.
- ¹⁴ *Uo.*, 79. p.
- ¹⁵ Öcalant követői „Apó”-nak hívják, a csoport eleinte ezért kapta az Apocular - Apo követői nevet, L. McDOWELL: *i.m.*, 420. p.
- ¹⁶ ROMANO: *i.m.*, 47. p.
- ¹⁷ BOZARSLAN, Hamit: Political aspects of the Kurdish problem in contemporary Turkey, In: KREYENBROEK, Philip G. - SPERL, Stefan: *The Kurds. A contemporary Overview*, Routledge, New York, 2005, 74–90. p., 79. p.
- ¹⁸ ROMANO: *i.m.*, 70–75. p.
- ¹⁹ McDOWALL: *i.m.*, 422. p.
- ²⁰ MARCUS, Aliza: *Blood and Belief: The PKK and the Kurdish Fight for Independence*, New York University Press, New York - London, 2007, 56–58. p.
- ²¹ A Newroz a Közel-Keleten széles körben elterjedt, zoroasztriánus gyökerekre visszavezethető, tavaszi napforduló ünnepe. A Newroz az 1980-as évek folyamán a PKK hatására kezdett el politikai töltetet kapni.
- ²² ÖZCAN: *i.m.*, 170. p.
- ²³ Az 1986-ban elhunyt Korkmazról katonai akadémiát neveztek el (Akademîya Mahsum Korkmaz), mely először a Bekaa-völgyben, majd 1993-tól Damaszkusz mellett, végül 1998 után Irakban kapott helyet. L. GROJEAN, Olivier: La production de l'Homme nouveau au sein du PKK, *European Journal of Turkish Studies*, Online 2008/8., 11. p. <<http://ejts.revues.org/index2753.html>> (letöltve: 2012. 03. 05.).
- ²⁴ McDOWALL: *i.m.*, 423. p.
- ²⁵ *Uo.*, 424. p.
- ²⁶ BACIK, Gökhan: The PKK Problem: Explaining Turkey's Failure to Develop a Political Solution, *Studies in Conflict & Terrorism*, Volume 34, Number 3, March, 2011, 248–265. p. 254. p.
- ²⁷ 'OHAL' neydi?, CNN Türk 2010. június 24., <<http://www.cnntrk.com/2010/turkiye/06/24/ohal.neydi/581132.0/index.html>> (letöltve 2012. 03. 07.).

- ²⁸ McDOWALL: *i.m.*, 425. p.
- ²⁹ RUBIN, Michael: Are Kurds a Pariah minority? *Social Research*, 2003/1, 296–330. p., 314. p.
- ³⁰ ÖZCAN: *i.m.*, 171. p.
- ³¹ GÜNTER, Michael M.: *Historical Dictionary of the Kurds*, Scarecrow Press, Oxford, 2004, 111. p.
- ³² ÖZCAN: *i.m.*, 172. p.
- ³³ GÜNTER: *i.m.*, 221. p.
- ³⁴ GROJEAN: *i.m.*, 11–13. p.
- ³⁵ WHITE, Paul J.: *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey*, Zed Books, London – New York, 2000, 164. p.
- ³⁶ JENKINS, Gareth: *Turkey and Northern Iraq: An Overview*, Jamestown Foundation, February 2008, <http://www.jamestown.org/uploads/media/Jamestown-Jenkins_TurkeyNIraq.pdf> (letöltve: 2012. 03. 01.).
- ³⁷ A kurd ügy felkarolója – igaz, korlátok közé szorítva – az 1980-as évek végén a baloldali Szociáldemokrata Néppárt volt, melynek soraiban több kurd is mandátumhoz jutott a nemzetgyűlésben.
- ³⁸ Az 1990 óta működő törökországi kurd pártok: Népi Munkapárt (Halkın Emek Partisi – HEP), Szabadság és Demokrácia Pártja (Özgürlük ve Demokrasi Partisi – ÖDEP), Demokratikus Párt (Demokrasi Partisi – DEP), Nép Demokratikus Pártja (Halkın Demokrasi Partisi – HADEP), a Demokratikus Néppárt (Demokratik Halk Partisi – DEHAP), Demokratikus Társadalom Pártja (Demokratik Toplum Partisi – DTP), a Béke és Demokrácia Pártja (Barış ve Demokrasi Partisi – BDP), illetve a Jog és Szabadság Pártja (Hak ve Özgürlükler Partisi – HAK-PAR). A kurd pártokról és török pártrendszeréről L. bővebben EGERESI Zoltán: A török demokrácia és pártrendszer 60 éve, *Grotius*, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének és Nemzetközi Doktori Iskolájának tudományos és tudományos ismeretterjesztő on-line folyóirata, <http://www.grotius.hu/doc/pub/NFJSYE/2010_81_egeresi_zoltan_torok_partok.pdf> (letöltve 2012. 02. 29.).
- ³⁹ Hatalmas felháborodást keltett, amikor Leyla Zana kurd nyelven tette le esküjét a török nemzetgyűlésben, 1991-ben. 1994-ben 15 évnyi börtönbüntetésre ítélték a Demokratikus Párt betiltásakor, de 2004-ben szabadon engedték. Azóta is aktívan politizál, jelenleg parlamenti képviselő Törökországban. Többször jelölték Nobel-díjra, illetve nemzetközi szinten ő vált a kurd emberi jogi mozgalmak legismertebb képviselőjévé.
- ⁴⁰ McDOWALL: *i.m.*, 428. p.
- ⁴¹ *Uo.*, 440. p.
- ⁴² Ezek felozslatási sorrendben: Med TV (Anglia), Medya TV (Belgium) és legújabban a 2004 óta Dániában székelő, s még mindig aktív Roj TV.
- ⁴³ CRISS, Nur Bilge: The Nature of PKK Terrorism in Turkey, *Studies in Conflicts & Terrorism*, Volum 18, Issue 1, 1995, 17–37. p. 20. p.
- ⁴⁴ McDOWALL: *i.m.*, 432. p.
- ⁴⁵ *Uo.*, 439. p.

- ⁴⁶ A szakirodalmakban az *öbölháború* kifejezést az 1980–1988 között lezajlott irak–iráni háborúra használták. Az 1991 elején lezajlott, Kuvait felszabadítására indított ENSZ koalíciós hadműveleteket *második öbölháborúnak* nevezték, míg a 2003-ban a Szaddam Huszein megdöntésére indított angolszász vezetésű offenzívát nevezem *harmadik öbölháborúnak*.
- ⁴⁷ WHITE: *i.m.*, 165. p.
- ⁴⁸ Az 1990-es évek során még három alkalommal került sor észak-iraki beavatkozásra: 1995 tavaszán az Acél hadműveletre, 1997 nyarán a Kalapács hadműveletre és 1997 októberében a Hajnal hadműveletre.
- ⁴⁹ GÜNTER: *i.m.*, 112. p.
- ⁵⁰ *Uo.*, 110. p.
- ⁵¹ MARCUS: *i.m.*, 286–288. p.
- ⁵² *Uo.*, 291. p.
- ⁵³ JENKINS: *i.m.*, 12. p.
- ⁵⁴ ÖZCAN: *i.m.*, 240. p.
- ⁵⁵ A KCK szervezeti felépítéséről bővebben L. SANDIKLI, Atila: The Structure and Activities of the Terrorist Organization Kurdistan Communities Union (KCK), *BILGESAM – Center for Strategic Studies*, <http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=386:the-structure-and-activities-of-the-kurdistan-communities-union-kck&catid=122:analizler-guvenlik&Itemid=144> (letöltve: 2012. 03. 06.) és OĞUR, Yildiray: KCK nedir? Neden kuruldu?, *T24*, <<http://t24.com.tr/haber/kck-nedir-neden-kuruldu/173157>> (letöltve: 2012. 03. 06.).
- ⁵⁶ 2006-ban például nagy nemzetközi kezdeményezés zajlott, ahol azt kellett aláírni, hogy „Én, kurdisztániként, elismerem, hogy Abdullah Öcalan Kurdisztán politikai képviselője.” Végül 3,25 millió aláírás gyűlt össze. L. CASIER: *i.m.*, 408. p.
- ⁵⁷ WATTS, Nicole F.: Re-Considering State-Society Dynamics in Turkey’s Kurdish South-east, *European Journal of Turkish Studies*, Online, 2009/10., 10–12. p., <<http://ejts.revues.org/index4196.html>> (letöltve: 2012. 03. 02.).
- ⁵⁸ CICEK, Cuma: Elimination or Integration of Pro-Kurdish Politics: Limits of the AKP’s Democratic Initiative *Turkish Studies*, Volum 12, No. 1, 2011, 15–26. p., 31. p.
- ⁵⁹ TEZCÜR, Güneş Murat: Kurdish Nationalism and Identity in Turkey: A Conceptual Reinterpretation, *European Journal of Turkish Studies*, Online, 2009/10., 5. p., <<http://ejts.revues.org/index4008.html>> (letöltve: 2012. 03. 04.).
- ⁶⁰ Ezen EU-támasztotta követelések révén engedték szabadon az 1994-ben letartóztatott kurd politikusokat. TOCCL, Nathalie: Conflict Resolution in the Neighborhood: Comparing EU Involvement in Turkey’s Kurdish Question and in the Israeli–Palestinian Conflict, *Mediterranean Politics*, 2005/2., 125–146. p.
- ⁶¹ MARCUS: *i.m.*, 295. p.
- ⁶² *Uo.*, 295. p.
- ⁶³ OLSON, Robert: Turkish-Kurdish Relations: A Year of Significant Developments, *Insight Turkey*, 2008/3., 23–51. p., 20. p.

- ⁶⁴ EFEGİL, Ertan: Analysis of the AKP Government's Policy Toward the Kurdish Issue, *Turkish Studies*, 2011/1., 27–40 p., 31. p.
- ⁶⁵ A választási eredményeit tekintve a DEHAP a 2002-es parlamenti választáson a szavazatok 6,14%-át (1,9 millió szavazat), a DTP a 2007-es parlamenti választásokon a szavazatok 4%-át tudta megszerezni (2,1 millió szavazat). A délkeleti régióból választott 119 képviselői helyből mindössze 20-at kapott, míg az AKP 86-ot. Erről L. bővebben ETE, Hatem: Örgüt ile parti olma geriliminde DTP, *Seta Analiz*, <<http://www.setav.org/Ups/dosya/6839.pdf>> (letöltve: 2012. 03. 07.).
- ⁶⁶ TEZCÜR: *i.m.*, 10. p.
- ⁶⁷ Ez a Bassár El-Aszaddal kialakított baráti viszony nem tartott sokáig. Némi habozás után Ankara is az arab tavasz miatt elszigetelődő szír vezetés lemondását kezdte el követelni, ami újra holtpontra juttatta a 2011 tavaszán még szívélyes kapcsolatokat.
- ⁶⁸ OĞUZLU, Tarik: Turkey's Northern Iraq Policy: Competing Perspectives, *Insight Turkey*, 2008/3., 5–22. p., 12. p.
- ⁶⁹ EFEGİL: *i.m.*, 35. p.
- ⁷⁰ Erről bővebben L. Demokratik Açılım Süreci 2010, <<http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf>> (letöltve: 2012. 03. 25.).
- ⁷¹ ÜNVER, H. Akin: Turkey's 'Kurdish initiative': What went wrong? (Or did it?), *Turkish Policy Center*, 5. p., <<http://www.turkishpolicycenter.com/analysis/an-analysis-by-dr-h-akin-unver>> (letöltve: 2012. 03. 04.).
- ⁷² KARVELL, Halil M.: Reconciling Statism and Freedom, Turkey's Kurdish Opening, *Silk Road Paper*, October 2010, 20. p., <<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/silkroadpapers/1010Karaveli.pdf>> (letöltve: 2012. 03. 04.).
- ⁷³ A Délkelet-Anatóliai Projekt (Güneydoğu Anadolu Projesi – GAP) keretében közel 75 ezer km²-re kiterjedő területen végeznek folyószabályozási (elsősorban az Eufrátesz) és infrastrukturális beruházásokat, ezzel a régióban munkalehetőséget teremtvén.
- ⁷⁴ McDOWELL: *i.m.*, 445. p.
- ⁷⁵ TEZCÜR: *i.m.*, 7. p.
- ⁷⁶ USLU, Emrullah: From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey, *Middle East Policy*, 2007/1., 124–141. p., 127. p.
- ⁷⁷ *Uo.*, 128. p.
- ⁷⁸ TEZCÜR: *i.m.*, 10. p.